

उगुः

गुट, इ क वेष्टे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा-
परं-सकं-सेट् ।) इक्षी । इ क, गुणयति अञ्
गुटत् । इति दुर्गादायः ॥

गुड, इ क वेष्टे । रक्षे । इति कविकल्पद्रुमः ॥
(चुरा-परं-सकं-सेट् ।) पञ्चमखरी । इ क,
गुणयति । अनेकार्थत्वाच्चूर्णकरयोऽपि । गुण-
यति हिङ्गुलं लोकः । इति दुर्गादायः ॥

गुड, शि रक्षे । व्याघ्रते । इति कविकल्पद्रुमः ॥
(तुदां-कुटां-परं-सकं-सेट् ।) शि, गुडति
अगुडोत् । इति दुर्गादायः ॥

गुडः, पुं, (गवते अयत्तशब्दं करोतीति । गु ड
शब्दे + "कादिभ्यः कित् ।" उणा । १ । ११४ ।
इति डः, स च कित् ।) गोलः । इक्षिसम्राट् ।
इति मेदिनी । डे । १० । यावः । इति हेम-

चन्द्रः ॥ कार्पासी । इति राजनिर्घण्टः ॥ इक्षु-
पाकः । इत्यमरः । ३ । ३ । ४१ । तस्य पर्यायः ।
इक्षुसारः २ मधुरः ३ रसपाकजः ४ खण्डजः ५
द्रवजः ६ पिङ्गः ७ मोदकः ८ अमृतसारजः ९
शिशुप्रियः १० सितदिः ११ अरुणः १२ रसजः १३ ।

इति राजनिर्घण्टः ॥ इक्षुरसकायः १४ गण्डोलः १५
मधुवीजकः १६ । इति वैद्यकम् ॥ गण्डोलम् १७
गुलः १८ खाडुखण्डः १९ । इति शब्दरत्नावली ॥
खाडुः २० । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ अस्य गुणाः ।

उष्णत्वम् । क्षिप्तत्वम् । गुरुत्वम् । वातनाशित्वम् ।
मूत्रशोधनत्वम् । नातिपित्तहरत्वम् । मेदःकफ-
क्षमिबलप्रदत्वम् । इति राजवल्लभः ॥ मधुरत्वम् ।
चारत्वम् । उष्णत्वम् । कफनाशित्वम् । पित्त-

रक्ते अहितत्वम् । जीर्णचैव रसायनः ॥ पुरा-
तनस्य तस्य गुणाः । पित्तपवनार्तिविरोधपाण्डु-
प्रमेहश्रमनाशित्वम् । द्रयान्तरसंयोगेन विशे-
यतो ज्वरनाशित्वम् । रुचिकारित्वम् । हृद-

त्वम् । सन्तापशान्तिप्रदत्वम् । विण्मूत्रामय-
शोधनत्वम् । अग्निजननत्वम् । क्षिप्तत्वम् । खाडु-
तरत्वम् । लघुत्वम् । पथ्यत्वम् । इति राज-

निर्घण्टः ॥ अधिकगुणत्वम् । रक्तप्रसन्नबल-
कारित्वम् । मधुरत्वम् । इति राजवल्लभः ॥
यावनालरसपाकभवगुडगुणाः । चारत्वम् । कटु-

त्वम् । मधुरत्वम् । कफवातनाशित्वम् । पित्त-
प्रदत्वम् । सततनिधेयवेण कक्षूतिकुष्ठजनन-
त्वम् । जनन इत्यत्र श्रमन इति कश्चित् पाठः ।
अन्नविदाहदायित्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

“इक्षी रसो यः संपाको जायते लोहवद्गुणः ।
स गुडो गौडदेशे तु मत्स्यक्षेत्रेण गुडो मतः ॥
क्षेत्रागमाशु विनिहन्ति सदर्पकेण
पित्तं निहन्ति च तदेव हरीतकीभिः ।
शुण्ड्या समं हरति वातमशेषमित्यं
होषत्रयव्यकराय नमो गुडाय ॥

इति भावप्रकाशः ॥
“नलो वृष्यो गुरुः क्षिप्तो वातघ्नो मूत्रशोधनः ।
नातिपित्तहरो मेध्यः कफक्षमिकरो गुडः ॥
पित्तघ्नो मधुरः शुद्धो वातघ्नो मूत्रशोधनः ।
स पुराणोऽधिकगुणो गुल्माघ्नोऽरिचक्रापहः ॥

घये कासे चतस्रीये पाण्डुरोगेऽष्टजि चये ।
हितो योगेन संयुक्तो गुडः पथ्यतमो मतः ॥
गुदामये कामलश्रीवमेहे
गुल्मामये पाण्डुहलीमके च ।
वाते सपित्ताष्टजि राजरोगे
रुचिप्रदो रोगहरो गुडः स्यात् ॥
कासे शोफे गुडो नेष्टः अन्यत्रापि हितो मतः ।
योगयुक्तोऽपि सर्वत्र हितो गुणगणो नयः ॥
चामचौघे पवनकुपिते श्वासमूर्च्छातुराणां
अध्वान्तश्रममदविषे मूत्रक्षक्काशरौगाम् ।
जीर्णः चामन्वरविषमगे रक्तपित्तप्रकोपे
हृणादाहचयरुधिरगे सर्वरोगाग्निहन्ति ॥”
इति गुडगुणाः ॥

इति हारीते प्रथमस्थानेऽष्टमेऽध्याये ॥
गुडकः, पुं, (गुडेन पक्वः । गुड + बाहुलकात् कः ।
यद्वा, गुडेन कायतीति । के + कः ।) गुडद्वारा
पक्षौघविशेषः । अस्य पूर्णतैजः यस्मात्
पर्यन्तं तिष्ठति । इति परिभाषा ॥ (गुड एव ।
सार्धं कन् । गोलाकृतिः । यथा, महाभारते ।
३ । १५ । ८ ।
“समुत्पन्नगुडका सायुधा सपरश्वधा ॥”
“अश्वगुडका वस्तुलीकृताः पाषाणाः ।” इति
तट्टीकायां नीलकण्ठः ॥)

गुडकरी, स्त्री, (गुडं गुडवत्सुमिष्टं श्रुतिसुखकर-
मित्यर्थः करोतीति । गुड + कृ + “कृचो हेतु-
ताच्चीत्यागुलोम्येपु ।” ३ । २ । २० । इति टः
स्त्रियां ङीप् ।) रागिणीविशेषः । इति हलायुधः ॥
गुडची, स्त्री, (चि + क्तिप् निपातनादौर्ध्वत्वे साधुः ।
गुडवत् ची चयनं चरितोरचो यस्या इत्यर्थः ।
अमृतोद्भवत्वादेवास्यास्तथात्वम् ।) गुडूची ।
इत्यमरटीकायां भरतः ॥ (अस्या उत्पत्तिकथा
अन्यद्विवरणं च गुडूचीशब्दे द्रष्टव्यम् ॥)

गुडटर्ब, स्त्री, (गुडप्रधानं गुडकारणं वा हृणम् ।)
इक्षुः । इति राजनिर्घण्टः ॥
गुडत्रिणं, स्त्री, (गुडप्रधानं हृणम् । निपातनात्
साधु ।) गुडहृणम् । इक्षुः । इति शब्दरत्नावली ॥
गुडलक, [च] स्त्री, (गुड इव मधुरा लवण्य ।)
खनामध्यातगन्धद्रव्यम् । तत्पर्यायः । सूतक-
टम् २ भृङ्गम् ३ लकपत्रम् ४ वराङ्गकम् ५
लचम् ६ चोलम् ७ लचापत्रम् ८ हृदम् ९
सुरभिक्कलम् १० । इति शब्दरत्नावली ॥
उत्तकटम् ११ चोचम् १२ । इत्यमरः ।
२ । ४ । १३४ । लक् १३ पत्रम् १४ इति
तट्टीका । अस्य गुणाः । कफश्रुक्कामवातनाशि-
त्वम् । मधुरत्वम् । कटुत्वम् । इति राजवल्लभः ॥
लघुत्वम् । उष्णत्वम् । खाडुत्वम् । तिक्तत्वम् ।
रूचत्वम् । पित्तहृदिकारित्वम् । अरुचिकण्डु-
हृदवतिघातार्थः कृमिपीनसरोगनाशित्वम् । इति
भावप्रकाशः ॥

गुडलचं, स्त्री, (गुडवत् मधुरं लचम् ।) गुड-
लक् । राजभोग्यम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥
जयिनी इति भाषा ॥

गुडत्व

गुडाका

गुडदार, स्त्री, गुडप्रधानं गुडकारणं वा दार-
हृणत्वचः ।) इक्षुः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गुडधेनुः, स्त्री, (गुडनिर्मिता गुडभारादिभिः कृता
धेनुः ।) गुडादिनिर्मिता धेनुः । यथा,—

“गुडधेनुविधानस्य यद्रूपमिह यत् फलम् ।
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविनाशनम् ॥
हृष्याजिनं चतुर्हस्तं प्राग्ग्रीवं विन्यसेद्गुवि ।
गोमयेनामुलिम्रायां दर्भमास्तीर्य संवतः ॥
लवणेनाजिनं तद्वत् वत्सस्य परिकल्पयेत् ।
उदक्क्षौत्रं कल्पयेद्देवसुदीप्याश्च सवत्सकाम् ॥
उत्तमा गुडधेनुः स्यात् सदा भारचतुष्टयैः ।
बहुभारेण वा कार्या भारार्था मध्यामा स्मृता ॥
अर्द्धभारेण वत्सः स्यात् कनिष्ठा भारकेण तु ।
चतुर्धाशेन वत्सः स्यात् यष्टवित्तासुरारतः ॥
धेनुवत्सौ तदा तौ तु सितसृष्णामरावतौ ।
शुक्तिकर्णाविष्णुपादौ शुद्धमुक्ताफलचयौ ॥
सितसूत्रशिरालौ तु सितकमलकमलौ ।
ताम्रगुडकट्टौ तु सितचामररोमकौ ।
विदमभयुगलतौ नवनीतस्तनान्वितौ ॥
शौमपुष्कौ कांस्यदोहाविन्ननीलकतारकौ ।
इत्येवं रचयित्वा तु धूपदीपैः समर्पयेत् ॥
सर्वासां धेनूनामेवं विधानं ज्ञेयम् । इति पाश्वे
दृष्टिसंखम् ॥

गुडपुष्पः, पुं, (गुड इव मधुरं पुष्पमस्य ।) मधूक-
टवः । इत्यमरः । २ । ४ । २७ ॥
गुडफलः, पुं, (गुड इव मधुरं फलमस्य ।) पीलु-
टवः । इत्यमरः । २ । ४ । २८ ॥
गुडबीजः, पुं, (गुडवत् मधुरं यद्वा, गुडं वस्तुला-
कृति बीजं यस्य ।) मखरः । इति राज-

निर्घण्टः ॥
गुडभा, स्त्री, (गुडवत् भाति शोभते इति । भा +
कः । स्त्रियां टाप् ।) यावनालशर्करा । इति
राजनिर्घण्टः ॥

गुडमूलः, पुं, (गुडवत् सुमिष्टं मूलं यस्य ।)
अल्पमारिषशकम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥
गुडलं, स्त्री, (गुडं उत्पत्तिकारणत्वेन जातीति ।
ला + कः ।) गौडी मदिरा । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

गुडशर्करा, स्त्री, (गुडजाता शर्करा ।) शर्करा ।
तत्पर्यायः । पिष्टा २ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
(यथा, सुश्रुते उत्तरतन्त्रे ४२ अध्याये ।
“विदारीत्रिफला भीरु शङ्काटी गुडशर्करा ॥”)
गुडशिशुः, पुं, (गुड इव रक्तवर्णः शिशुवृक्षविशेषः ।)
रक्तशोभाञ्जनः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

गुडा, स्त्री, (गुड + स्त्रियां टाप् ।) सुहीटवः ।
गुडिका । इति मेदिनी ॥ उग्रौरी । इति राज-
निर्घण्टः ॥

गुडाका, स्त्री, (गुडयति सङ्कोचयति जङ्गीकरोति
देहेन्द्रियादीनि योऽवस्थाविशेषः, स गुडः तं
आकायति प्रकाशयतीति । गुडां आलस्यं चाथा-
वस्थां कायति वा । गुड + आ + कै + कः स्त्रियां
टाप् ।) निद्रा । इति गुडाकेशशब्दचतुष्टयपौ श्रीधर